

Živojin Tamburić

STRIPSKJE KRITIKE: PRVIH 15 GODINA

Beograd, 2020.

Živojin Tamburić

STRIPSKJE KRITIKE: PRVIH 15 GODINA

EDICIJA: OSVRTI #4

Izdavač: „Modesty stripovi“

www.modestystripovi.com

info@modestystripovi.com

Urednik: Živojin Tamburić

Prava za ovo izdanje: „Modesty stripovi“ © 2020

Grafički dizajn: Tatjana Sjekloća

Redaktura: Kristijan Relić i Živojin Tamburić

Ilustracija na zadnjoj korici: Dušan Reljić © 2020

Štampa: Službeni glasnik

Tiraž: 100

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

ISBN: 978-86-80306-18-6

COBISS.SR-ID 23461641

Sva prava ostaju sa nosiocima autorskih prava i potpuna ili delimična reprodukcija ove knjige mora se dogovoriti sa nosiocima autorskih prava.

SADRŽAJ

REČ AUTORA, Živojin Tamburić	I
ŽIVOJIN TAMBURIĆ I STRIPOVI KOJE VOLIMO, Predrag Đurić	IV
PETNAEST USPEŠNIH GODINA, Vasa Pavković	XII
HRABRO I ARGUMENTOVANO NA STRANI STRIPA, Ilija Bakić	XVII
Pol Gravet: Priče koje će promeniti vaš život	1
Stripska situacija u Engleskoj i stripovi bazirani u realnosti	4
Pozi Simonds: Tamara Dru	7
Zdravko Zupan: Vek stripa u Srbiji	10
Mebijus: Transformisane forme, izložba u Parizu	12
Kritike za antologiju 1001 strip koji morate da pročitate pre nego što umrete (1001 Comics You Must Read Before You Die)	15
Alem Ćurin: Egostriper	22
Andrija Maurović: Vizuelno pripovedanje	24
Wostok i Grabowski: Krugovi na vodi	29
Hana Beri: Čemerne kiše brajtonske	33
Hoze Munjoz: Ružni, tužni ljudi	37

Rejmond Brigs: Kuća na Zlatnom jezeru	43
Brajan Talbot: Priča o jednom lošem pacovu ili Neke etičke postavke o svetu u kome živimo	51
Vlado Nikolovski: Balkanske stripske veze	56
Mladen Oljača: Crni humor iz Panonske ravnice	59
Branislav Kerac: Uloga kaskadera u svetskoj revoluciji	61
Da li su stripovi dobri za decu?.....	65
Fascinantna stripska umetnost	68
Ken Parker: Pomeranje granica, otvaranje pitanja i širenje prostora	75
Hugo Prat: Avantura kao sudbina	84
Ivice Bednjanec: Istorijski stripovi ili U potrazi sa slobodom	91
Igor Kordej: Jeste li vidjeli djevojčice	101
Migelančo Prado: Magični realizam	107
Bibliografija „Modesty stripovi“.....	111
Bibliografija „Modesty Comics“.....	112

Reč autora

Dragi čitaooče,

Želeo bih na početku ove knjige da pojasnim otkuda dolazi ova knjiga i kako sam ja postao njen pisac.

Moje oduševljenje stripovima traje od najranijeg detinjstva kada sam sa šest godina naučio da čitam, i to prvo latinicu, zahvaljujući stripovima (*Crtani romani, Nikad robom, Kekec, Politikin Zabavnik, Plavi Vjesnik*, itd). Međutim, moje potpuno i trajno opredeljenje za ovu magičnu kombinaciju reči i slika odigralo se u prelomnim i razvojnim godinama kada sam bio na fakultetu, u drugoj polovini 70-ih godina. Tada je u svetu stasavao 'novotalasni' strip (Mebijus, Drije, Munjoz, Korben, Rajzer), a kod nas su se pojavile omladinske novine sa stripovima (*Polet, Student*), kao i grupe crtača stripova „Novi kvadrat“ i

„Beogradski krug 2“, ali i *Pegaz*, „revija za istoriju i teoriju stripa i vizuelnih medija koji se izražavaju grafičkim putem“, koja je kod nas uspostavila temelje kritičkih osvrta na stripska ostvarenja.

Visoko ocenjeni strip Božidara Veselinovića, ilustratora Politikinog Zabavnika („Dečje novine“, Gornji Milanovac, 1963)

Posle toga, moja kolekcija stripova je nastavila da raste, ali su rasle i životne obaveze, da se završi fakultet, da se dobije posao i da se zasnue porodica. Onda sam se krajem 90-ih prošlog veka slučajno susreo sa Žikom Bogdanovićem, urednikom *Pegaza*, u knjižari u Jugoslovenskom dramskom pozorištu. Moj ime-njak se tokom svog profesionalnog života izuzetno uspešno bavio stripom, naučnom fantastikom, džezom

i filmom, što su upravo oblasti umetnosti koje sam i ja intenzivno pratio, a da se nisam u njih aktivno uključivao. Kada je Žika sagledao moju zainteresovanost

i poznavanje ovih oblasti, posavetovao me je da počnem njima intenzivnije da se bavim. Međutim, borba za egzistenciju je tada bila velika, već sam bio prešao sa poslom i porodicom u Englesku i nije bilo vremena za bavljenje onim što me je oduvek najviše interesovalo.

Sledeći sudbonosni susret odigrao se ispred striparnice *Alan Ford*, na Novom Beogradu, 2005. godine, kada sam upoznao još jednog čoveka čijem sam se životnom putu i rezultatima divio. Bio je to Zdravko Zupan, crtač, urednik i vrhunski istoričar do-

maćeg stripa. Zdravko me je tada ohrabrio i predložio da pomognem našoj stripskoj sceni, s obzirom na moje dugogodišnje posvećeno praćenje stripova i stečeno iskustvo. Zdravko je bio čovek visokih moralnih vrednosti, zaljubljenik u

stripove i zalagao se, kako je samo on to dobronamerno umeo, da okuplja ljude oko stripova i da svi ljubitelji stripova na neki njihov izabrani način pomognu u stalnoj borbi za bolju valorizaciju stripa u kulturi i društvu.

Tako sam krenuo te 2005. godine sa kolumnom *Letter from London (Pismo iz Londona)* na portalu *Strip vesti*. Nastavio sam sa tekstovima za *Stripoteku*, *Politiku*, *Kvadrat*,

itd. Predložio sam Zdravku 2007. godine koncept knjige sa izborom najznačajnijih autora i stripova iz Jugoslavije u XX veku, koju je on onda podržao kao koautor sa svim svojim znanjem i umećem, kao i Zoran Stefanović, naš najmlađi koautor koji se pridružio nešto kasnije. Naš kritički leksikon *Stripovi koje smo voleli* izašao je 2011. godine i bio proglašen za *Izdavački poduhvat godine* na Sajmu knjiga u Beogradu. Ova nagrada je izazvala dosta polemika po novinama, jer je zaista retko da se neko stripsko izdanje prepozna i nagradi u takozvanoj 'visokoj' kulturi.

Živojin Tamburić, na poslu u Londonu, 2018.

Sa ovom knjigom je počelo moje izdavaštvo stripova na srpskom jeziku („Omni-bus“ od 2011, nastavljeno kao „Modesty stripovi“ od 2014) i na engleskom jeziku („Modesty comics“ od 2013), a takođe sam prevodio stripove, pisao

predgovore za stripske knjige i kritičke osvrtne na srpskom i engleskom jeziku. Pisao sam i tekstove za Pola Graveta (Paul Gravett), urednika i kritičara iz Engleske, kao što su godišnji izbor stripova iz Srbije, od 2010, i izbor najboljih stripova iz ex-YU, 2011. godine.

Za svoj kritičarski rad nikada nisam bio plaćen i živio sam od svog redovnog posla građevinskog inženjera. Ipak, trudio

sam se da radim u kontinuitetu, posvećeno i odgovorno. Kao izdavač, trudio sam se da očuvam bar jedan mali deo naše stripske baštine i da upoznam našu stripsku scenu sa nekim vrednim novim, domaćim i stranim stripovima.

Neki moji izabrani kritički osvrti na stripove, namerno različiti po tematici, dužini i mestu objavljivanja, sakupljeni su u ovoj knjizi. Nadam se da će ove refleksije, bilo na originalnim mestima gde su bile objav-

ljene, bilo kao sabrane u ovoj knjizi, pružiti korisne informacije i obzervacije čitaocima stripa, ali takođe pomoći položaju stripa kao umetnosti. Konačno, nadam se da će ova knjiga ohrabriti i druge stripske kritičare, esejiste i istoričare da naprave svoje knjige i time obogate strukovne analize na našoj stripskoj sceni.

London, maj 2020.
Živojin-Žika Tamburić

Napomene (ŽT)

Tekstovi su dati u izvornom obliku, uz minimalna prilagođavanja. Tekstovi iz *Kvadrata*, objavljeni na hrvatskom jeziku, dati su na originalnom srpskom jeziku. Tekstovi iz knjige *1001 strip...*, objavljeni na engleskom jeziku, prevedeni su na srpski jezik. Ilustracije za tekstove su izabrane iz originalno predloženih ilustracija. Grafički prelom tekstova je uniformno uspostavljen za ovu knjigu i razlikuje se od originalnih preloma objavljenih tekstova.

Originalna imena autora, stripova i nekih pojmova data su isključivo u zagradama, da što manje ometaju čitanje osnovnog teksta. Originalna imena stripova ponekad su data na osnovu izdanja na engleskom jeziku iz koga su mi bila dostupna.

Prevodi naslova stripova i transkripcije imena dati su na osnovu onoga što mi je bilo poznato da je već urađeno i prihvaćeno kod nas. Kod novih naslova i transkripcija davao sam najpribližniji prevod naslova i najpribližniju transkripciju originalnom izgovoru imena.

Nedugo što je raspadom Jugoslavije strip-kultura kod nas ostala devastirana, počela su da nam stižu „pisma“ s one strane Lamanša. Emigrantski tekstovi Živojina Tamburića, pisani u Londonu, otkrivali su nam stripove i autore o kojima smo malo ili nimalo znali. Već petnaestak godina, ovaj vrsni poznavalac i ljubitelj stripa, izdavač i kritičar, predstavlja jednog od retkih glasnika britanskog, ali i evropskog stripa. I ne samo to: pobrojane Tamburićeve osobine danas značajki čuvaju od zaborava mnoge domaće autore stripa, u isto vreme ih otkrivajući i prezentujući čitaocima na engleskom jeziku.

ŽIVOJIN TAMBURIĆ I STRIPOVI KOJE VOLIMO

Da su stripovi prvobitno stvarani da bi zabavili dobro je poznato. Mnogi stripovi očuvali su tu funkciju do danas – većina novinskih stripova, recimo. Ostavimo li po strani degenerisanu funkciju stripa da isključivo posluži kao potencijalni podsticaj za neki novi filmski blokbaster, ipak, još od svojih početaka, strip je često znao biti i nešto drugo – nekad malo, a nekad veliko umetničko delo. Bilo da se pojavljivao u kaiševima, bilo u dnevnim ili nedeljnim tablama, strip je znao da, ne gubeći svoju zabavnu funkciju, dosegne vrhunac pripovedanja u sekvencama. Znao je strip i da izbegne zamke pamfletizma, a opet da progovori o društvenim ili o individualnim problemima, da se, sve češće kako su decenije odmicala, ne zadržava na dosetki, već da njegov „zabavni“ karakter postane produbljeniji i višeznačan.

Izmena funkcije stripa bila je praćena i sa njegovim prihvatanjem i razumevanjem.

Tako Klod Bejli (Claude Beylie, 1932-2001) u svom tekstu objavljenom 1964. u francuskom *Lettres et Médecins* pod nazivom *Da li je strip umetnost*, odgovara potvrdno i prvi put označava strip devetom umetnošću.

U Jugoslaviji situacija je bila slična. Iako je takozvani „Zakon o šunduu“ iz 1972. godine zadao značajan udarac izdavačkoj delatnosti, on je doveo i do pojave glasova koji su strip sagledavali kritički i studiozno, u čemu je pojava časopisa *Pegaz* 1974. godine imala značajnu ulogu. Strip kao umetnost širokih mogućnosti rasplamsao se narednih godina u omladinskoj štampi, uz najviše domete grupe autora *Novi kvadrat*, ali i kroz značajna dela autora drugih sličnih neformalnih grupa.

Osma i deveta decenija dvadesetog veka označavaju period nastanka i razvoja istorije i historiografije i teorije stripa u Ju-

goslaviji i prvih knjiga koje se njima bave, uz značajan doprinos pre svih Zdravka Zupana, ali i Slavka Draginčića, Svetozara Tomića, Žike Bogdanovića, Ranka Munitića, kao i kroz kritičke tekstove Ljubomira Kljakića, Zorana Đukanovića, Srbe Ignjatovića, Bogdana Tirnanića i drugih.

Uprkos izmenjenom pristupu stripu, čak i danas, na pragu treće decenije 21. veka, kako kod nas, tako i u svetu, strip se nije izborio za adekvatan tretman u akademskom svetu. Tek tu i tamo strip se izučava na studijama književnosti, retko se spominje na akademskim programima istorije umetnosti (pri čemu je zanimljivo posmatrati u kojoj sredini dominira koji pristup – literarni ili likovni, najčešće kao refleksija osnovnog poimanja stripa u datoj sredini kao prvenstveno literarnog dela ili „serije“ ilustracija). I dalje je profesionalna posvećenost teoriji stripa

samo egzotični izuzetak. I dok se tu i tamo organizuje po neka izložba stripa u muzeju ili galeriji, odigra se neki stripski festival koji, po pravilu, ne privuče pažnju izvan uskog kruga ljubitelja stripa, danas još uvek ne postoji dovoljno akademskih programa usmerenih na strip, pa su samim tim i profesionalci koji se bave istorijom, teorijom i kritikom stripa veoma retki.

Kako se onda ova praznina popunjava?

Postoji nekoliko termina za ljude koji se „bave“ stripom, a nisu (isključivo) scenaristi, tušeri, koloristi, upisivači teksta. Uz neizostavne kolekcionare, koji predstavljaju posebnu kategoriju, često govorimo o zaljubljenicima u strip ili stripofilima (oni koji strip vole da čitaju), strip-entuzijastima, zanesenjacima (oni koji ne samo što vole da čitaju strip već se trude da nešto i učine za promociju stripa), ponekad čak i o strip-zaluđennicima (kojima je strip osnovna životna preokupacija, mada, uglavnom, nisu autori stripa). Dok su sa jedne strane strip-profesionalci (oni

koji od stripa žive, najčešće autori, izdavači, agenti, upisivači teksta, dizajneri...), ovu drugu grupu čine takozvani amateri. Pri tome, reč „amater“ kako u našem, tako i u nekim drugim jezicima, ima uglavnom pežorativno značenje,

“Čini se da nedostaje samo snažna rock muzika za potpuni doživljaj, ali i ona nekako odzvanja negde u našim glavama, podstaknuta dinamikom Kordejevih grafičkih rešenja” - Tamburić o stripu Igora Kordeja Jeste li vidjeli djevojčice

podrazumevajući nekoga ko nije dovoljno dorastao profesionalnom bavljenju (odnosno nije dovoljno dobar da za svoj rad bude plaćen), ko se nečim bavi kao hobi, „za svoju dušu“. Ipak, originalno ova reč ima nešto drugačije značenje. Jer niti je zarada od nekog rada neophodno merilo kvaliteta tog rada, niti je odsustvo zarade za rad merilo odsustva kvaliteta

rada. Pre će biti da je danas plaćeni rad moguć samo za delatnosti koje imaju svoju tržišnu vrednost, a da odsustvo tržišne vrednosti neumitno vodi ka „amaterizmu“. A upravo su ovi „amateri“, ali sad u najpozitivnijem smislu te reči, popunili (i još popunjavaju) spomenute praznine, radeći na profesionalnom nivou i kvalitetu, ali bez nadoknade.

Početak poslednje decenije prethodnog veka označio je kraj jednog uspešnog doba jugoslovenskog stripa. Strip je doživeo sudbinu države koja je nestajala. Značajan broj kako autora stripa, tako i čitalaca, završio je rasut u emigraciji, a veze i kontakti gotovo deceniju i više ostali su pokidani. Oni koji su ostali živeli su u potpunoj ili delimičnoj izolaciji. Praktično jedini „prozor u svet stripa“ u to vreme bile su *Strip vesti*, internet portal Novosađanina Zlatka Milenkovića.

I upravo u jednom od izdanja *Strip vesti* 2005. godine oglosio se Tamburić svojim prvim *Pismom iz Londona*. Od tad, već 15 godina, kako u *Strip vestima*, tako i u drugim, a retkim, domaćim strip-časopisima, on igra prosvetiteljsku ulogu. Ispočetka nam predstavlja aktualna stripska izdanja i ona koja smo propustili živeti godinama pod nedemokratskim režimom koji je i

doveo do emigracije i Tamburića i stotina hiljada drugih, kao i do međunarodnih sankcija, koje su imale porazne efekte na strip. Ubrzo zatim, on postaje i ambasador ili glasnogovornik jugoslovenskog stripa sa druge strane Lamanša, koristeći svoje poznanstvo sa čuvenim Polom Gravetom (Paul Gravett), pa tako svake godine možemo da pratimo Tamburićev izbor najboljih ostvarenja srpskog stripa

„...morao sam da povremeno zastanem, sukobim se sa sopstvenim mislima i emocijama, ali i da sa dužnom pažnjom razmislim o onome što je pisac imao da kaže“ - Tamburić o knjizi Alema Čurina Egostriper

među izborima iz drugih zemalja, a njegovom zaslugom odrednice o jugoslovenskim autorima našle su se u izdanju *1001 strip koje morate da pročitate pre nego što umrete*.

Nema sumnje da su Tamburićevi tekstovi

značajno doprineli i oblikovanju uređivačkih politika kada su strip-izdanja kod nas u pitanju. Većina stripova koje nam je predstavio u svojim tekstovima postala je dostupna i našim čitaocima na maternjem jeziku. Međutim, krajem prve i početkom druge decenije 21. veka internet je već uveliko omogućio trenutni uvid u strip-izdavaštvo širom sveta, a strip-izdavaštvo kod nas doživelo je pravi procvat. Kroz samo jednu deceniju broj objavljenih strip-albuma na području bivše Jugoslavije porastao je sa svega nekoliko desetina na više stotina godišnje. Kao izdavači nisu se pojavile velike i značajne izdavačke kuće, kao što su to nekad bile „Dnevnik“, „Forum“ ili „Dečje novine. Upra-

vo strip-posvećenici, entuzijasti, ljudi koji su voleli i čitali strip, pokrenuli su svoje izdavačke kuće. Tamburićeva prosvetiteljska misija tada je poprimila drugu formu – pokrenuti su prvo „Omnibus“, a zatim „Modesti stripovi“ i „Modesty comics“. Kao vlasnik i urednik u ovim izdavačkim kućama, objavljivao je one stripove koje je voleo i za koje je smatrao da ih je potrebno učiniti dostupnim široj čitalačkoj publici.

No, nemirni Tamburićev stripski duh nije se na tome zaustavio. Rad na stripskim izdanjima je dugotrajan posao, ali ispresecan brojnim prazninama tokom kojih se čeka okončanje različitih elemenata radnog procesa. Te praznine, kao beline u stripu, Tamburić ispunjava sa sad već ozbiljnijim kritičkim osvrtima kako na stripove koje objavljuje, tako i na stripove o kojima ima visoko mišljenje. Na taj način zaključuje se jedna postkapitalistička celina i u stripu: individualac koji voli strip (zaljubljenik), uporno traga i pronalazi pažnje vredne stripove, stavlja se u ulogu izdavača (entuzijasta) kako bi takav strip postao dostupan široj grupi

čitalaca kojima su se preprečile jezičke, finansijske ili poštansko-carinske barijere, a zatim i svoje kritičko sagledavanje stripa prikazuje (prosvetiteljska uloga) potencijalnim čitaocima i svim ostalim stripskim posvećenicima.

Sve ono što Tamburić čini za domaći strip, bilo kao njegov izdavač, promoter ili kritičar, predstavlja značajan kulturno-istorijski doprinos. Nema sumnje da bi bez njegovog dugogodišnjeg angažovanja naš strip bio značajno siromašniji. Ipak, vrednost Tamburićevog rada, kako je to svojstveno našoj sredini, nije ni dovoljno ni adekvatno vrednovan. Da li zbog fizičke distance ili zbog ogromne stripske potentnosti na kojoj stripska čaršija samo može da mu pozavidi, značaj njegovog rada tek treba da bude sagledan. Knjiga koja je pred nama, sa izborom Tamburićevih tekstova, sigurno će tome značajno doprineti.

Kijev, jun 2020.

Predrag Đurić, scenarista i stripski istoričar i kritičar

PETNAEST USPEŠNIH GODINA

Da li se strip pojavio kod nas pre 85 godina ili mnogo ranije, kao *protostrip*, na primer u legendarnom *Nevenu* čika Jove Zmaja, čak pola veka ranije, verovatno nikada nećemo moći da se složimo. Ali verujem da ćemo se složiti oko činjenice da je istoričara ili teoretičara odnosno kritičara stripa, ljudi koji se bave njegovim promišljanjem, uvek bilo veoma malo. Malo i danas kada ih je, verovatno, i najviše u dugoj istoriji devete umetnosti u Srbiji, u Jugoslaviji i na Balkanu. I kada se mesto stripa na vrednosnoj paradigmi umetnosti veoma unapredilo.

Tim pre je pojava svakog novog i ozbiljnog kritičkog glasa dragocenija. Tako je bilo i sa Živojinom Tamburićem, u čijem slučaju je kritičko razmišljanje o stripu i pisanje o njemu bilo čvrsto povezano sa njegovom izdavačkom i uredničkom ulogom. On je, naime, pokretač izdavačkih kuća *Omnibus* (2011) i *Modesty* (2013), koje objavljuju isključivo *kvalitetne stripove*, kako savremene, tako i one iz tradicije devete umetnosti.

Reći ćemo o tim poduhvatima nešto više pri kraju ovog predgovora, a sada da se vratimo sadržaju knjige *Stripske kritike: Prvih 15 godina*.

Reč je o zbirci kritika, eseja i osvrtu Živojina Tamburića posvećenih stripovima (i stripskim dešavanjima) odnosno njihovim autorima. Kolekcija je organizovana po hronološkom principu i pokriva period 2005–2020, vreme autorove pune delatnosti kao kritičara, urednika i izdavača.

Knjigu otvara *Reč autora*, uvodni tekst u kojem nam Tamburić u prisnom tonu priča o ličnoj istoriji susreta sa stripovima, o promenama u vlastitom odnosu prema njima, kao i važnim susretima sa Žikom Bogdanovićem i Zdravkom Zupanom, koji su ga, i svojim ličnostima i autorskim angažmanima, podstakli, ali i podržali, da se ozbiljnije pozabavi „pričama u slikama“. Da taj plan vlastite *kreativne aktivnosti* uspostavi kao svojevrsnu, intimno važnu paralelu profesionalnom angažmanu u Londonu, gde već decenijama živi i radi.

Kao i neki drugi ljubitelji stripa i njegovi proučavaoci, recimo pisac ovog predgovora, Tamburić je na stripovima naučio slova, i to već sa šest godina. Zahvaljujući vrlo bogatoj produkciji strip izdanja u socijalističkoj Jugoslaviji, on je od malih nogu čitao kvalitetne stripove na stranicama nedeljnika kakvi su bili *Kekec*, *Politikin zabavnik* i *Plavi vjesnik*,

ali i stripskih edicija iz 60-ih kakvi su *Crtani romani*, *Nikad robom* i drugi. Ako je to bio inicijalni period jedne pasije, po autoru je još važnije bilo vreme njegovih studija kada je po omladinskoj i studentskoj štampi u Jugoslaviji autorski strip počeo da dobija drugačije mesto, kao naročita alternativa ne samo klasičnom stripu, nego i stereotipnim mišljenjima o toj umetnosti. Tu su na Tamburića, kao i mnoge druge mlade ljude u 70-im godinama prošlog veka, uticali stripski sadržaji *Poleta*, *Studenta* itd, pojava čuvenog „Novog kvadrata“, „Beogradskog kruga dva“ i *Pegaza*, koji su 1974. godine pokrenuli Žika Bogdanović, Ljuba Popović, Bogdan Tirnanić i Ranko Munitić.

U nastavku ovog lepog, intimno intoniranog razmatranja, Živojin Tamburić govori o već pominjana dva susreta, sa imenjakom Bogdanovićem i Zdravkom Zupanom i 2005. godini kada je počeo da se oglašava u *Strip vestima* Zlatka Milenkovića svojim *Pismima iz Londona*. Za tim su usledili tekstovi u *Stripoteci*, *Politici*, a poslednjih godina i intenzivno objavljivanje ambicioznijih autorskih radova u hrvatskom časopisu za strip *Kvadrat*, koji se pod uredničkom rukom Vjekoslava Đaniša seriozno bavi kako istorijom tako i teorijom stripa, hrvatskog, jugoslovenskog, ali i svetskog.

Meni je u živom sećanju vreme kada je Tamburić predložio najznačajnijem istoričaru stripova na Balkanu, Zdravku Zupanu, da krenu u realizaciju projekta *Stripovi koje smo voleli*, kojem se docnije pridružio i teoretičar i scenarista Zoran Stefanović. Rezultat poludecenijske saradnje bila je istoimena knjiga, koja je na beogradskom

Sajmu knjiga 2011. dobila nagradu za „Izdavački poduhvat godine“. S pravom, jer je i danas, a tako će biti i u budućnosti, u pitanju naročiti, činjenično skrupulozan i bogato ilustrovan vodič kroz najbolja i najvažnija stripska ostvarenja i imena autora stripova nastalih u Jugoslaviji tokom više od osam decenija 20. veka.

Izdanje koje je obeležilo početak veka

Istaći ću posebno reči Živojina Tamburića da nikada nije bio plaćen za svoje pregaštvo, a izdavački deo vlastite stripske avanture finansirao je sam, od posla građevinskog inženjera na „privremenom radu“ u Velikoj Britaniji.

Knjigu otvara jedan od tekstova koji su premijeru, kao *Pismo iz Londona*, imali 2005. u *Strip vestima*, a bavi se slavnom knjigom Pola Graveta *Grafički romani: Priče koje će promeniti vaš život*. Reč je o grafičkim romanima, od kojih većina u to vreme kod nas nije bila poznata, ali je u narednim godinama dobar deo njih dospelo, u prevodu, i do naših čitalaca, po-

nekad zahvaljujući Tamburiću i njegovim izdavačkim poduhvatima. Prikaz Gravetove knjige pokazuje analitičnost u pisanju Tamburića, ali i njegovu sklonost da piše realno, bez kurtoazije, ukazujući i na izvesne slabosti u prezentaciji sadržaja. Tamburić ne beži ni od polemičkih stavova, koji se tiču, recimo, sudbine stripa u modernom vremenu i činjenice da on ne nestaje, kako su govorili neki proroci, nego upravo sada doživljava neke od najboljih sezona, kako na umetničkom planu, tako i u pogledu čitanosti i prihvaćenosti na univerzalnoj umetničkoj sceni. Takođe, Tamburić ne preskače ni čisto tehničke karakteristike Gravetove knjige, ali izriče i nedvosmislene vrednosne sudove, što pravim i zainteresovanim čitaocima može samo da imponuje.

Bliska sa temom prvog eseja je i tematika drugog *Stripska situacija u Engleskoj i stripovi bazirani u realnosti*, iz naredne godine, ponovo objavljenog u elektronskim *Strip vestima*. Obraćajući se našim ljubiteljima i poštovaocima stripa, Tamburić nas je obavestio da se publika u Engleskoj deli na dve grupacije – deca i tinejdžeri čitaju američke super heroje, dok mladi ljudi i intelektualci u srednjim godinama čitaju tzv. grafičke romane. Čitalac neminovno poredi tu situaciju sa situacijom kod nas – gde su najpopularniji Bonelijevi junaci stripova u sveskama mekih korica, kao i francusko-belgijski stripovi sa avanturističkim ili komičkim sadržajima. Toj grupi čitalaca je, zahvaljujući i izdavačkoj aktivnosti kuća *Omnibus* i *Modesty*, poslednjih desetak godina pridružena i grupa čitalaca većih očekivanja koji čitaju i sakupljaju grafičke romane. U drugom delu teksta, Tamburić navodi neke od vrednijih primera ovakve stripske produkcije, po pravilu preporučujući našim urednicima i publici vrhove ovog oblika „realističkog stripa“.

Ne možemo da analiziramo svaki od 23 teksta Živojina Tamburića u knjizi, ali ipak moramo da se zadržimo na onima koji su dali nesumnjiv doprinos srpskoj stripskoj kritici. Takav je prikaz knjige *Vek stripa u Srbiji* Zdravka Zupana, gde pisac precizno navodi vrednosti Zupanovog kapitalnog dela, zatim detaljan prikaz Mebijusove izložbe u Parizu (2010-2011), koju je Tamburić posetio, krenuvši na putovanje tunelom ispod Lamanša, da bi posle detaljnog razledanja Žiroovog alias Mebijusovog dela, napisao odličan tekst za *Stripoteku*. Vrlo je instruktivan zaključak u poslednjem pasusu ovog rada, o odnosu velikog crtača prema životu i samim tim umetnosti, kojem se ni sada ne bi imalo šta dodati.

Maločas sam govorio o Polu Gravetu, čiju je knjigu Tamburić vrlo dobro predstavio ovdašnjim ljubiteljima devete umetnosti, a u jednom od tekstova ove kolekcije Tamburić će nam predstaviti i odrednice koje je on sam pisao za docniju Gravetovu knjigu o svetskom stripu, odrednice koje su se bavile nekolicinom jugoslovenskih umetnika i stripom *Alan Ford*, koji je, kako znamo, postao slavan u Italiji i Jugoslaviji, dok drugde u svetu nije imao ni približno sličan odjek. Postavši Gravetov saradnik, Tamburić je pružio i našem stripu mogućnost da postane *vidljiviji* na svetskoj sceni, u čemu je naš esejista postao „saučesnik“ 60-tak umetnika, s ovih prostora, mahom iz Srbije i Hrvatske, koji crtaju za najveće svetske izdavačke kuće.

Uočljiv uspon u širini poimanja stripa i mogućnostima pisanja o njemu Tamburić će pokazati esejom o Andriji Mauroviću, napisanom za trobroj čačanskog *Gradca*, posvećen ovom velikanu. Reč je o izvanrednoj kolekciji tekstova koju je uredio Zdravko Zupan.

Od teksta o knjizi *Devedesete*, Wostoka i Grabovskog, u sadržaju knjige su sve presudnije prisutni tekstovi koje je Tamburić pisao kao predgovore stripskih knjiga koje je objavljivao u Beogradu. Reč je o tekstovima o engleskim strip autorima Hani Beri i Rejmondu Brigsu, kao i našem autoru Mladenu Oljači. Između tih eseja, Tamburić je pisao o nekim od svojih omiljenih crtača kakvi su Alem Ćurin i Hoze Munjoz, trudeći se da sagleda karakteristike njihovih stripova i uticaj koji su odigrali u svetu savremene devete umetnosti.

Promocija jedne od knjiga izdavača Tamburića (Gorunović, Penevski, Zupan, Pavković, Vesović - Salon stripa 2015)

Sadržaj knjige pokazuje da u poslednjim godinama Tamburić piše ili problemske tekstove o značajnim autorima, kakvi su Hugo Prat i Bane Kerac, odnosno Migelančo Prado, ili uticaju stripova na dečji svet i razvoj dečje maštovitosti (esej napisan za *Politikin* subotnji kulturni dodatak). U pominjanom hrvatskom *Kvadratu* Tamburić esejistički široko govori o Brajanu Talbotu, o italijanskom vesternu *Ken Parker* ili hrvatskim majstorima stripa Ivici Bednjancu i Igoru Kordeju.

Posebno bih istakao tekst *Fascinantna stripska umetnost*, koji uspešno spaja izrazito ličan pogled na strip, i autorove susrete sa njim u danima detinjstva, sa analitičnim razmatranjem medijskih osobina devete umetnosti, o njenim remek delima i mnogim drugim činjenicama sa njima u vezi. Istakao bih kao srž autorovog odnosa prema stripu zaključak eseja: „Bez obzira na nedostatak konačne definicije stripske umetnosti, stripovi ostaju i dalje jedinstvena kombinacija narativnog i vizuelnog, obogaćena talentom i vrednim radom autora. Kao takvi, stripovi su bili i

ostali fascinantni umetnički oblik i možemo da očekujemo njihov dalji napredak, pomeranje granica u žanrovima, grafizmu, digitalnim alatima i društvenom angažmanu.“ Pošto hrvatski magazin prevodi tekstove srpskih saradnika na hrvatski (uz njihov pristanak, naravno), ovo će biti prilika da srpski čitaoci pročitaju odlične eseje Tamburića na njegovom i svom mater-njem jeziku.

Govorio sam već o uskoj povezanosti autorove izdavačke i uredničke strategije i njegovog esejističkog i prikazivačkog rada, pa je upravo zato veoma dobro što je na kraju knjige čitaocu predstavljena i *Bibliografija stripskih izdanja*, koju je, poštujući visoke standarde u izdavaštvu, Tamburić darovao našoj kulturnoj sceni.

U ediciji *Svetski tragovi* on je štampao 13 vrhunskih grafičkih novela, gde su i pet albuma očito njemu dragog Migelanča

Prada, kao i dve grafičke novele Brajana Talbota. U ediciji *Novi horizonti*, našoj publici je predstavio desetak albuma autora „iz regiona“, kako se sada govori. Između ostalog: Iztoka Sitara i Tomaža Lavriča, Ninu Bunjevac i Đorđa Milovića, Wostoka i Grabovskog itd. Vidljivo je iz izbora ove edicije da je Tamburiću uredniku blizak socijalno angažovani strip, sa kritičkim društvenim konotacijama, i strip koji istražuje i širi formalne granice devete umetnosti.

U ediciji *Osvrti* objavljene su tri kapitalne knjige. Sem pominjane *Stripovi koje smo voleli*, tu su i monografija o velikom karikaturisti i autoru stripova Ivu Kušaniću Zdravka Zupana i monografija Predraga Đurića o beogradskom majstoru crtaču Dušanu Reljiću.

Konačno, u ediciji *Uspomene*, prezentovani su, do sada u tri knjige, stripovi autora legendarne edicije *Nikad robom*, koju je

kao dečak Tamburić pratio, kao i ja, kao i mnogi drugi dečaci i devojčice iz Jugoslavije 60-ih godina. Reč je o naročitim monografijama posvećenim Radivoju Bogičeviću, Brani Jovanoviću i Nikoli Mitroviću Kokanu.

Knjiga Živojina Tamburića *Stripske kritike: Prvih petnaest godina* vrlo lepo predstavlja razvojni put našeg autora i njegov uspon. Mada u njoj nisu sakupljeni svi Tamburićevi eseji i prikazi, izabrani su oni u kojima se jasno vidi njegova ljubav prema stripu i napor da se unapredi mesto ove umetnosti na lestvici umetnosti. Za Tamburića je, verujem, najveća satisfakcija u tome što je do te *dragocene promene* došlo upravo u vreme kada se on uključio u ove napore, pružajući im dragocenu autorsku potporu.

Beograd, jun 2020.

Vasa Pavković, pisac i stripski esejista

HRABRO I ARGUMENTOVANO NA STRANI STRIPA

Knjiga koju znatizeljni čitalac ima u rukama proistekla je iz pera/tastature nekoga ko je prešao dugi i radosni otkrivački put od ljubitelja „priča u slikama“, preko usputnih stanica velikog zaljubljenika i kolekcionara, do serioznog znalca i izdavača. Od polazišta na taj „strip put“ - u dečačko doba - do dostizanja cilja - kritičke spoznaje i analize - mnoštvo čitalaca i gledalaca stripova

napušta to usmerenje i odlazi u „ozbiljni život“, najčešće zaboravljajući uzbuđenja, oduševljenja i saznanja koja su im strip sveske donosile;

kao po pravilu, oni koji su bili vatreni stripoljupci u zrelim godinama čak postaju najvatreniji zagovornici njihove štetnosti. Tamburić, naravno, ne spada u tu grupu, on je iskoracio iz „neme većine“ čitalaca stripa koji od njega traže samo zabavu, kao što je

Izdavačka podrška avangardnom stripu

na suprotnoj strani i od onih koji se bore protiv stripa, bilo da su službeni društveni dušebrižnici (koji su svojevremeno za stripove uveli namet - porez na šund), akademski kritičari ili samo „zabrinuti“ roditelji (koji jedva da išta znaju o stripu, ali su odlučno protiv njega). U bezmalo svim tekstovima ove knjige autor proklamuje svoje ideje o visokoj vrednosti stri-

pova i iznosi dokaze u korist svojih tvrdnji. Zahvaljujući tome, svaki čitalac ove knjige, a posebno onaj mlađi, upoznaće se sa osnovnim istorijskim činjenicama o nastanku i razvoju 9. umetno-

sti, posebno na ovdašnjim prostorima. Tamburić tu istoriju boji i sopstvenim detinjim i mladalačkim iskustvima što tekstovima daje dobrodošlu intimističku notu koja samo povećava uverljivost njegovih stavova.

Osnovna pitanja kojima se tekstovi u „Stripskim kritikama“ bave u rasponu su od znalačkih, instruktivnih pregleda i panorama (npr. engleske ili balkanske strip scene), preko sintetičkih i analitičkih tekstova o opusima pojedinih autora ili o njihovim albumima/serijalima/grafičkim novelama (Maurović, Wostok, Bednjanec, Kordej, Berardi/Milaco, Prat, Prado...) do razmatranja teorijskih pitanja (sa praktičnim posledicama) kakva su da li su stripovi dobri za decu ili koje su bitne odlike stripovskog pripovedanja. Ono što, uz obilje informacija i podataka, imponuje, jesu Tamburićevo duboko i strasno doživljavanje strip priča, te vispreni, precizni zaključci i stavovi o njima, izrečeni jasno i bez mistifikacija a to je definitivno posledica poznavanja

nja predmetne teme i njenog dubokog promišljanja, za šta su sposobne samo kompletne stvaralačke ličnosti.

Rečju, knjiga „Stripske kritike: prvih 15 godina“ svrstava Živojina Tamburića u krug relevantnih ovdašnjih strip kritičara koje i sam često pominje i citira (Zupan, Bogdanović, Đukanović, Pavković, Stefanović...); istovremeno, ona će biti nezaobilazno štivo kako za ambicioznije i značajnije ljubitelje stripa tako i za sve koji nameravaju da se bave proučavanjem „priča u slikama“.

Vršac, jun 2020.
Ilija Bakić, pisac i stripski esejista